

UDK: 355.536: 355.311.1Mihailović,D.:355.311,.1 Josip Broz Tito(1-11)
(497.6Bosna), Sndžak'1943"
Pregledni rad
Primljeno 22. siječnja 2021.
DOI: 10.38003/zrffs.15.10

Vladimir Šumanović
Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija
HR-10000 Zagreb, Borongajska cesta 83 d
vsumanovic@hrstud.hr
<https://orcid.org/0000-0003-2502-0959>

Mijo Beljo
Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija
HR-10000 Zagreb, Borongajska cesta 83 d
mbeljo@hrstud.hr
<https://orcid.org/0000-0002-6203-5466>

POLITIČKA VAŽNOST BORBI TITOVIH I MIHAILOVIĆEVIH SNAGA U ISTOČNOJ BOSNI I SANDŽAKU UJESEN 1943. GODINE

Sažetak

U radu se na osnovi arhivskih i objavljenih izvora te relevantne literature opisuju borbe koje su snage komunističkoga pokreta pod vodstvom Josipa Broza Tita, odnosno Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije (NOVJ), vodile protiv monarhističkoga Ravnogorskog četničkog pokreta pod vodstvom Dragoljuba Draže Mihailovića, odnosno Jugoslovenske vojske u otadžbini (JVuO), ujesen 1943. u istočnoj Bosni i Sandžaku. U radu je na temelju njemačkih arhivskih izvora opisan tijek borbi između Titovih i Mihailovićevih snaga u kojima su Titove snage pobijedile. Navedene su borbe imale i međunarodnu važnost jer je nedugo nakon njihova završetka održana konferencija u Teheranu na kojoj je Velika Britanija promijenila svoju dotadašnju politiku. Promjena britanske politike očitovala se u odlukama slanja vojne pomoći isključivo Titovim snagama i povlačenja britanske vojne misije iz Mihailovićevih postrojba. Britanski državni vrh na čelu s Winstonom Churchillom podržao je Tita jer vojna efikasnost NOVJ-a uklapala u britansku strategiju nanošenja što većih gubitaka njemačkim snagama. Usporedno s time, Mihailoviću su obustavljene politička i vojna podrška iz Velike Britanije. U historiografiji su se vodile mnoge polemike o razlozima zbog kojih je Velika Britanija promijenila svoju politiku prema Mihailoviću pri čemu se zanemarivala važnost borbi koje su snage NOVJ-a i JVuO-a vodile ujesen 1943. godine. U dosadašnjoj se literaturi uglavnom zanemarivala činjenica koja se odnosi na to da je jedna od neposrednih posljedica navedenih borbi bila otvorena suradnja JVuO-a s njemačkim snagama na području Sandžaka. Premda je sporazum, koji je s njemačkim snagama u Sandžaku potpisao zapovjednik JVuO-a Vojislav Lukačević, vidljiv iz dostupnih njemačkih izvora i poznat u literaturi, nije stavljen u kontekst prethodnih borbi NOVJ-a i JVuO-a u istočnoj Bosni i Sandžaku, kao ni promjene Churchillove politike prema Mihailoviću. Cilj je ovoga rada popuniti navedenu prazninu, odnosno objasniti međuovisnost između ovih triju događaja.

Ključne riječi: borbe, Dragoljub Draža Mihailović, Drugi svjetski rat, Josip Broz Tito, Sandžak, Velika Britanija, Vojislav Lukačević

1. Uvod

Područje bivše Kraljevine Jugoslavije tijekom Drugoga svjetskog rata bilo je iznimno turbulentno. Početak vojnih operacija na tome području obilježio je probritanski državni udar koji je u ime jugoslavenskoga prijestolonasljednika Petra II. Karađorđevića 27. ožujka 1941. izveo general Dušan Simović, načelnik Glavnoga stožera (Generalštaba) vojske Kraljevine Jugoslavije i zapovjednik njezine avijacije. Nakon Simovićeve puča uslijedio je napad Njemačke i njezinih saveznika te posljedično raspadanje Kraljevine Jugoslavije kao države. Ovu je činjenicu važno naglasiti jer Njemačka dotada nije imala namjeru konfrontirati se s Kraljevinom Jugoslavijom.¹

Još prije njemačkoga napada na Kraljevinu Jugoslaviju britanske su vlasti planirale organizirati gerilski rat na tome području (Pivac 2010: 203–212). Stoga je britanski premijer Winston Churchill kritizirao odluku jugoslavenskoga prijestolonasljednika Petra II. Karađorđevića o napuštanju zemlje smatrajući da bi on trebao predvoditi gerilski otpor protiv njemačke okupacije (Barker 1978: 112; Marjanović 1979: 59; Odić i Komarica 1988: 222). Churchillova ideja nije bila kratkotrajna, što se može zaključiti po tome što je on i u kasnijemu razdoblju rata, odnosno u siječnju 1944., zastupao misao o povratku Petra II. Karađorđevića u zemlju (Biber 1981: 55, 73). Najvjerojatniji je cilj bio očuvanje utjecaja jugoslavenske kraljevske obitelji pretvarajući je u simbol otpora njemačkoj okupaciji.

Međutim, razvoj događaja nije se odvijao u skladu s Churchillovim planovima jer je do ljeta 1943. veći dio gerilskih postrojba, koje su bile protivnice političkoga poretka koji je uspostavila Njemačka, bio pod nadzorom Komunističke partije Jugoslavije (KPJ) i njezina vođe Josipa Broza Tita. Iz dostupnih je izvora vidljivo da je Tito imao jasnu namjeru nakon rata i očekivanoga sloma Njemačke, a to je uspostavljanje »krajnje ljevičarske vlasti« (Petranović 1981: 236), odnosno komunističkoga režima po uzoru na Sovjetski Savez (Barker 1979: 471). Fitzroy Maclean, zapovjednik britanske vojne misije pri Titovu zapovjedništvu, obavijestio je britanski vojni vrh o Titovim namjerama. U jednome od svojih izvješća Maclean je naveo da Tito imitira Sovjete ne samo u političkoj doktrini, nego i u ikonografiji, pa osoba koja boravi u redovima Titova pokreta ima osjećaj kao da se nalazi u Sovjetskome Savezu (Biber 1981: 35).

Za razliku od Tita, Dragoljub Draža Mihailović, vođa pokreta povezana s jugoslavenskom kraljevskom obitelji, bio je svjetonazorski prihvatljiviji britanskome državnom vrhu, ali je njegova snaga ocijenjena kao znatno slabija od Titove (Biber 1981: 76). Također, Britanci su zamjerali Mihailoviću neprovođenje njihove smjernice o suprotstavljanju njemačkim snagama. Naime, Mihailović je vodio vlastitu politiku prema kojoj je glavni protivnik bio Titov pokret. Zbog takva stava, koji su uočile britanske službe, Mihailović je izbjegavao oružane sukobe s njemačkim snagama, a neki od istaknutih pripadnika njegova pokreta čak su surađivali s njemačkom stranom u zajedničkome otporu protiv Tita (Barker 1979: 342; Biber 1981: 43, 52; Tomasevich 1979: 326, 328; Roberts 2013: 212, 223).

Kao posljedica toga, na prvome zajedničkom sastanku američkoga, britanskoga

1 Posve otvoreno Adolf Hitler izjavio je to Anti Paveliću na njihovu prvom sastanku 9. lipnja 1941. (usp. Krizman 1978: 488).

i sovjetskoga državnog vrha, održanome od 28. studenoga do 1. prosinca 1943. u Teheranu, odlučeno je da se samo Titovim snagama uputi vojna pomoć (Nešović 1977: 7–8; Roberts 2013: 205). Usporedno s time, britanskim vojnim misijama naređeno je da se povuku iz stožera Mihailovićeve postrojbe. Većina ih se povukla sredinom prosinca 1943. iako su se pojedinci zadržali znatno duže, čak i do kraja svibnja iduće, 1944. godine (Tomasevich 1979: 328–329).² Dana 22. veljače 1944. Churchill je održao govor u Donjemu domu britanskoga parlamenta u kojemu je pohvalio Titov pokret i osudio Mihailovića »zbog suradnje s Nijemcima« (Anić 2005: 187) čime je njegova politika započeta na konferenciji u Teheranu postala javna. Tito je ovaj govor opisao kao »povijesni događaj za Jugoslaviju« (Biber 1981: 109). Jedina država koja je do promjene Churchillove politike prema Mihailoviću javno kritizirala Mihailovića bio je Sovjetski Savez (Popović 1988: 91). Zbog toga, kao i zbog činjenice da je Velika Britanija od jeseni 1941. promovirala Mihailovića kao jugoslavenskoga vođu pokreta otpora (Tomasevich 1979: 144, 153), Churchillovo priklanjanje Titu stvorilo je nezadovoljstvo u dijelu britanske javnosti. Svojim kritičarima Churchill je odgovarao da je Tito podržan, a Mihailoviću je podrška obustavljena isključivo zbog njihova odnosa prema suprotstavljanju njemačkim snagama.³ Promjena britanske politike prema području bivše Kraljevine Jugoslavije u jesen 1943. bila je nakon rata predmet mnogih kontroverza među simpatizerima obaju sukobljenih pokreta, i Titova i Mihailovićeve.

2. Nedostatci tvrdnje o britanskome prekidu pomoći Mihailoviću radi očuvanja britansko-sovjetskoga savezništva

Churchillova podrška Titu i prekid pomoći Mihailoviću u dijelu međunarodne javnosti naišla je na žestoku kritiku te se smatrala političkom odlukom donesenom s ciljem očuvanja britansko-sovjetskoga ratnog savezništva jer je Sovjetski Savez podupirao Tita, a Mihailovića smatrao svojim političkim protivnikom. Osim Mihailovićeve simpatizera, takvo tumačenje zastupao je i određen broj američkih i britanskih povjesničara (Nikolić 2009: 161–162). Međutim, ovo je tumačenje imalo dva osnovna nedostatka.

Prvi nedostatak odnosio se na okolnost da Tito nije osvojio vlast zbog vojne pomoći dobivene nakon konferencije u Teheranu, nego zbog sovjetskoga zauzimanja Srbije godinu dana kasnije. Neposredna je potvrda toga pismo koje je Tito uputio Josifu Staljinu 5. srpnja 1944., odnosno više od pola godine nakon navedene konferencije. U pismu je Tito zatražio sovjetsku pomoć kako bi se »što prije moglo rešiti pitanje Srbije, koje je za nas vrlo važno, jer od toga zavisi konačan uspjeh u stvaranju demokratske federativne Jugoslavije« (Brajušković 1985: 53; Simić i Despot 2010: 128).⁴ Navedeno pismo, osim kao pokazatelj da se u vrijeme konferencije u Teheranu

² Za razliku od britanskih vojnih misija, američke vojne misije nisu napustile Mihailovićeve postrojbe (usp. Biber 1990).

³ Tu je izjavu Churchill naveo u svojem govoru u Donjemu domu britanskoga parlamenta dana 24. svibnja 1944. Usp. Tomasevich 1979: 330.

⁴ U govoru dana 8. kolovoza 1945. Tito je posredno potvrdio postojanje pisma izjavivši da je »zamolio sovjetsku vladu da trupe Crvene armije (...) našim snagama pomognu osloboditi Beograd i Srbiju«. Usp. Broz Tito 1948: 103.

nije razmatralo pitanje političkoga uređenja Jugoslavije nakon rata, važno je i kao neposredan dokaz toga da Tito britansku politiku (i nakon dobivene pomoći) nije smatrao čimbenikom koji će mu omogućiti vlast. Uzevši u obzir navedeno, može se zaključiti da je britanska politika (od sredine 1943.) išla na ruku na Titu, ali ne u apsolutnoj mjeri i ne s ciljem da on preuzme vlast u Jugoslaviji nakon rata.⁵

Drugi nedostatak tvrdnje o prekidu britanske podrške Mihailoviću kao ustupak očuvanju britansko-sovjetskoga ratnog savezništva odnosi se na okolnost da se njome posve zaobilazi pitanje je li službeni razlog promjene britanske politike ujedno bio i stvaran razlog. Naime, pri razmatranju uzroka koji su doveli do povlačenja britanskih vojnih misija iz Mihailovićevih postrojba, pogriješno bi bilo zaobići odnos Mihailovićeve pokreta s njemačkom stranom.

Stanoviti historiografski krugovi koji britansku odluku o prekidu pomoći Mihailoviću smatraju pogriješnom, ovu odluku pokušavaju opravdati tvrdnjom da je Churchill bio žrtvom obmane Jamesa Klugmanna, sovjetskoga špijuna u britanskim redovima koji mu je slao lažne podatke koji su kompromitirali Mihailovića (Nikolić 2009: 166). Međutim, tvrdnja o presudnome utjecaju Klugmanna na Churchilla ne može se smatrati utemeljenom jer Klugmann nije bio jedini izvor Churchillu o pitanjima Tita i Mihailovića. Naime, Churchill su, posve nevezano za Klugmanna, podatke o Titovu pokretu iznijeli britanski časnici William Deakin i Fitzroy Maclean (Biber 1981: 8–12, 20–23, 29–37). Međutim, još važniji izvor bili su tzv. intercepti, odnosno dešifrirane radioporuke njemačkih postrojba (iz kojih je bilo vidljivo koje se postrojbe bore protiv njemačkih snaga i njihovih saveznika) (Barker 1979: 284, 500–501; Roberts 2013: 208). Upravo zahvaljujući dešifriranim njemačkim izvještajima i porukama, britanski je državni vrh imao vrlo dobar uvid u događaje na području bivše Kraljevine Jugoslavije. Zbog toga se ova okolnost u razmatranju razloga promjene britanske politike prema Mihailoviću i Titu ujesen 1943. ne bi smjela zaobilaziti.

Uzevši u obzir dva osnovna nedostatka navedene tvrdnje o razlozima promjene odnosa Velike Britanije prema Mihailoviću ujesen 1943., navedenu je tvrdnju pogriješno smatrati vjerodostojnom bez uzimanja u obzir stvarnoga odnosa između Mihailovićevih, Titovih i njemačkih snaga u tome razdoblju.

3. Borbe Mihailovićevih i Titovih snaga

Izlazak Kraljevine Italije iz rata početkom rujna 1943. u znatnoj je mjeri promijenio odnos snaga na području bivše Kraljevine Jugoslavije. Jedna od najvažnijih posljedica toga događaja bio je pojačan interes britanskoga držanog vrha za navedeno područje. Do istaknutoga razdoblja britanske su službe postale svjesne djelovanja snažna gerilskoga pokreta i to neovisno o Mihailoviću (kojemu su se javno pripisivali svi vojni uspjesi) (Barker 1979: 440, 455).

Zbog toga je Velika Britanija započela s politikom „jednake pomoći” u sklopu koje je brigadir Fitzroy Maclean upućen Titu, a brigadir Charles D. Armstrong

5 Najočitiiji primjer za to plan je britanskoga vrha o političkome uklanjanju Mihailovića (Biber 1981: 118). Iako je plan Titu koristio, njegov je cilj, od kojega se na kraju odustalo, bio uklanjanjem kompromitiranoga Mihailovića zaustaviti oružane sukobe Mihailovićevih i Titovih snaga te time ojačati položaj jugoslavenske kraljevske obitelji za razdoblje nakon rata (Biber 1981: 43, 73–75; Roberts 2013: 212, 223, 228). Plan je polazio od procjene da je političko ozračje u Srbiji dominantno za monarhiju i Mihailovića, a protiv komunista i Tita (Biber 1981: 42–43, 140, 142, 145–147).

Mihailoviću. Cilj ove politike bio je postići suradnju Mihailovićeve i Titova pokreta ili barem zaustaviti sukobe među njima (Tomasevich 1979: 321, 325). Ovu je britansku namjeru uočila njemačka strana. Prema izvješću njemačkoga 15. korpusa, raspoređena na teritoriju Nezavisne Države Hrvatske (NDH) južno od rijeke Save, cilj britanskih vojnih misija upućenih Mihailoviću i Titu bio je zaustaviti nesuglasice između njih, što je bio pokazatelj ili da predstoji iskrcavanje britanskih snaga na to područje ili da, u izostanku toga, britanska politika pokušava pojačati gerilske aktivnosti s ciljem operativnoga vezivanja daljnjih njemačkih postrojba na tome području (Džinić 1978: 559).

Međutim, do zaustavljanja sukoba Mihailovićevih i Titovih snaga ipak nije došlo te su oružani sukobi postrojba ovih dvaju pokreta nastavljeni i u predstojećemu razdoblju. Oružani sukobi dviju strana vodili su se u istočnoj Bosni i Sandžaku, odnosno na područjima u kojima su se nalazile postrojbe obaju pokreta. Mihailovićeve snage – pod imenom Jugoslovenska vojska u otadžbini (JVuO) – širile su svoj utjecaj na istočnu Bosnu i Sandžak iz Srbije, a Titove su snage – pod imenom Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije (NOVJ) – širile utjecaj na istočnu Bosnu i Sandžak iz Crne Gore i srednje Bosne. Iz dostupnih izvora vidljivo je da su snage NOVJ-a započele oružani sukob između JVuO-a i NOVJ-a nakon kapitulacije Italije. Napadi NOVJ-a na JVuO nisu bili posljedica izolirana djelovanja nižih časnika NOVJ-a, nego su uslijedili nakon Titovih zapovijedi (Trgo 1962: 397–400; Morača 1985: 91). Ovaj zaključak, osim iz dostupnih Titovih zapovijedi, vidljiv je i iz činjenice da je Tito bio u radiovezi sa zapovjedništvom postrojba koje su sudjelovale u napadu na snage JVuO-a: 2. i 3. korpusom NOVJ-a te 5. krajiškom divizijom NOVJ-a (Trgo 1962: 397–400, 412, 418–420; Morača 1985: 91, 94; Vukanović 1982: 90). U trenutku Titove odluke o napadu na JVuO 5. krajiška divizija nalazila se u sastavu 1. korpusa NOVJ-a, ali je zbog upućivanja u istočnu Bosnu izdvojena iz njezina sastava te je privremeno stavljena pod zapovjedništvo 2. korpusa NOVJ-a (Trgo 1962: 367; Morača 1985: 92).

Postrojbe NOVJ-a napale su područje pod vlašću JVuO-a iz triju smjerova: snage 2. korpusa NOVJ-a dobile su zadatak iz smjera juga, odnosno iz Crne Gore, zauzeti uporišta JVuO-a Priboj i Rudo. Na Mihailovićeve snage smještene u Višegradu upućena je 5. krajiška divizija NOVJ-a iz srednje Bosne (Trgo 1962: 370; Morača 1985: 92), koja je Višegrad napala iz smjera juga, odnosno iz Foče (Trgo 1962: 399), mjesta udaljena 51 km jugozapadno od Višegrada (Krstić 1973: 784). Za napad na Rogaticu određena je 27. istočnobosanska divizija iz 3. korpusa NOVJ-a (Đonlagić 1983: 11, 22–25). Napad je započeo 24. listopada 1943. napadom snaga 27. istočnobosanske divizije. Prema njemačkome izvješću, ova je postrojba napala položaje Mihailovićevih snaga u okolici Sokolca. »Ušavši u bokove« postrojba JVuO-a, snage 27. divizije toga su dana zauzele Rogaticu. Usporedno s time, nadirući iz smjera juga, snage 5. krajiške divizije napale su Mihailovićeve položaje kod Višegrada.⁶ Važnost početka napada NOVJ-a na postrojbe JVuO-a kod Rogatice i Sokolca bila je u tome što su u trenutku napada snage JVuO-a pokušavale preuzeti Sokolac od tamošnje posade sastavljene od postrojba NDH. U Sokolcu se nalazila glavnina 1. ustaškoga

6 NARA 1962: T314-560 (broj fonda, broj svitka), 91 (broj stranice dokumenta u svitku), Mjesečno izvješće 15. korpusa dana 27. 10. 1943. (naziv dokumenta u svitku)

zdruga koji se smatrao najjačom postrojbom NDH na području istočne Bosne (Đonlagić 1983: 27). Drugim riječima, snage NOVJ-a iskoristile su usredotočenost postrojba JVuO-a na zauzimanje Sokolca te su temeljeći svoj napad na čimbeniku iznenađenja, započele sukob. U trenutku napada 27. istočnobosanske divizije na postrojbe JVuO-a, Sokolac je bio zadnje mjesto u istočnoj Bosni prije Sarajeva u kojoj je još djelovala vlast NDH. Sva ostala mjesta bila su pod nadzorom ili JVuO-a ili NOVJ-a (Đonlagić 1983: 21). Uzevši u obzir navedenu okolnost, u trenutku početka sukoba Mihailovićevih i Titovih snaga ujesen 1943., Titove snage bile su strana koja je djelovala suprotno britanskim ciljevima o zaustavljanju sukobu dva gerilska pokreta i ujedinjavanju njihovih snaga. Međutim, ova je činjenica u kasnijim analizama događaja sustavno ignorirana, odnosno Titova zapovijed o napadu na postrojbe JVuO-a nije stavljena u kontekst tadašnjih britanskih interesa. Najvjerojatniji razlog tomu bio je politički oportunitizam, odnosno okolnost da je u kasnijemu razdoblju Titov pokret prihvaćen kao saveznik Velike Britanije, a Mihailović je osuđen. U takvim uvjetima britanskoj politici nije bilo u interesu otvarati neugodne teme koje bi na bilo koji način dovodile u pitanje opravdanost njihove odluke o promjeni dotadašnje politike, odnosno okretanja od Mihailovića prema Titu. U poslijeratnim britanskim tumačenjima Drugoga svjetskog rata na području bivše Kraljevine Jugoslavije borbe Mihailovićevih i Titovih snaga ujesen 1943. sustavno su ignorirane. Najočitiji je primjer toga memoarski tekst britanskoga pukovnika Williama Baileyja, člana britanske vojne misije u Mihailovićevu stožeru, koji je napisao da je bilo

nemoguće obuzdati partizanske [Titove] snage iz zapadne Bosne i Hercegovine da ne upadnu na područja koja su [Mihailovićevi] četnici (i to uglavnom u dolini rijeke Lima) bili oteli Talijanima i Nijemcima, premda je na Armstrongov zahtjev (potaknut trajno važećim direktivama dobivenim od zapovjednika za Srednji istok) Mihailović povukao svoje snage pred napredovanjem [Titovih] partizana da izbjegne sukob s njima (Barker 1979: 341).

Citirani dio Baileyjeva teksta, prema kojemu do sukoba Mihailovićevih i Titovih snaga nije došlo jer je Mihailović prema britanskoj uputi povukao svoje postrojbe pred širenjem utjecaja NOVJ-a (iz smjera zapada i juga), nije utemeljen, što se jasno može uočiti iz izvješća njemačkih vojnih ustanova 2. oklopne armije i 15. korpusa. Ova se izvješća mogu smatrati vjerodostojnima jer su navedene ustanove imale vrlo precizan uvid u područje na kojemu su se sukobljavale Mihailovićeve i Titove snage. Također, spomenute njemačke vojne ustanove nisu imale motiv lažno prikazati tijek događaja te se zato sažeti opis događaja koje su zabilježile u svojim izvješćima može smatrati točnim. Iz njihovih je dokumenata vidljiv tijek sukoba.

Nakon što su se napadnute postrojbe JVuO-a konsolidirale, u protunapadima tijekom idućega dana, 25. listopada, uspjele su potisnuti snage 27. istočnobosanske divizije NOVJ-a i ponovno zauzeti Rogaticu.⁷ Istodobno su snage JVuO-a uspjele odbiti napade 5. krajiške divizije pri čemu su jednoj od brigada iz njezina sastava, 1. krajiškoj brigadi, uspjeli nanijeti gubitke u borbi vođenoj južno od Višegrada.⁸

7 NARA 1960: T313-196, 7457042, Dnevno izvješće 2. oklopne armije dana 27. 10. 1943.; NARA 1960: T313-196, 7457045., Dnevno izvješće 2. oklopne armije dana 26. 10. 1943.

8 NARA 1962: T314-560, 90, Mjesečno izvješće 15. korpusa dana 27. 10. 1943.

U idućim danima šira okolica Višegrada bila je poprište žestokih okršaja. Dana 26. listopada snage NOVJ-a nanijele su teške gubitke postrojbama JVuO-a kod Goražda, mjesta udaljena 29 km južno od Višegrada (Krstić 1973: 784). Ove su postrojbe JVuO-a bile dio veće skupine pod vodstvom Dragoslava Račića⁹ čije su snage bile raspoređene na velikome području od Sokolca na zapadu preko višegradskoga područja na istoku.¹⁰ Dostupni izvori pokazuju da je u navedenim borbama Račićeva skupina, odnosno Cerski korpus, bila jedina postrojba JVuO-a koja je došla iz Srbije, a ostale su snage bile sastavljene od domaćih boraca. Iz dostupnih izvora vidljivo je da se radilo o Drinskoj i Romanijskoj korpusu (Đonlagić 1983: 24). Na osnovi toga može se zaključiti da je jedino Račićev Cerski korpus bio operativna postrojba na strani JVuO-a, a sve su ostale snage JVuO-a koje su se tada nalazile u istočnoj Bosni bile postrojbe posadnoga karaktera, odnosno postrojbe koje nisu napuštale svoje matično područje. Bio je to jasan pokazatelj da je JVuO tijekom ovoga sukoba s NOVJ-om bio znatno slabija strana jer su postrojbe NOVJ-a uključene u ovaj sukob uglavnom bile operativnoga karaktera.

Do 27. listopada snage NOVJ-a ostvarile su još jedan važan uspjeh zauzevši Rudo, mjesto koje su po svemu sudeći zauzele snage 5. krajiške divizije jer se u njemačkome izvješću u kojemu se navodi taj podatak spominje 1. krajiška brigada.¹¹ Usporedno s 5. divizijom, položaje JVuO-a napadao je i 2. korpus NOVJ-a. Mjesto Banja, udaljeno 6 km jugoistočno od Priboja, zauzele su postrojbe 2. korpusa.¹² Tako se posada JVuO-a u Priboju našla pod pritiskom Titovih snaga iz dvaju smjerova. Širenjem područja pod nadzorom NOVJ-a, snage JVuO-a u Sandžaku su nadzirale samo cestu koja je povezivala Priboj s Višegradom preko Bijeloga Brda. Iako manje od Priboja i Višegrada, Bijelo Brdo, udaljeno 18 km jugoistočno od Višegrada, bilo je središte JVuO-a u Sandžaku jer se tamo nalazio Mihailović.¹³ Važnost Bijeloga Brda vidljiva je iz činjenice što je dio posade JVuO-a iz Priboja, unatoč prisutnosti Titovih snaga u Banji, upućen u Bijelo Brdo.¹⁴ Dan 29. listopada pokazao se ključnim za ovu višednevnu bitku. Tada su postrojbe 5. krajiške divizije uspjele zauzeti i Višegrad i Priboj,¹⁵ što je prisililo Mihailovića da se iz Bijeloga Brda povuče na planinu Zlatibor (udaljenu 20 km jugozapadno od Užica).¹⁶ Višegrad su zauzele dvije najjače postrojbe koje su područje pod Mihailovićevim nadzorom napadale iz smjera zapada: 1. i 2. krajiška brigada.¹⁷ U borbama u užoj okolici Višegrada posebno je žestoka bila ona kod Dobruna, mjesta udaljena 10 km jugoistočno od Višegrada, u kojima su postrojbama JVuO-a nanesen i »teški gubitci«. Nakon toga u njihovim je radovima došlo do

9 NARA 1965: T313-484, 141, Večernje izvješće 2. oklopne armije dana 28. 10. 1943.

10 NARA 1962: T314-560, 91, Mjesečno izvješće 15. korpusa dana 27. 10. 1943.

11 NARA 1960: T313-196, 7457042, Dnevno izvješće 2. oklopne armije dana 27. 10. 1943.

12 NARA 1965: T313-484, 22, Večernje izvješće 2. oklopne armije dana 30. 10. 1943.

13 NARA 1965: T313-484, 22, Večernje izvješće 2. oklopne armije dana 30. 10. 1943.; NARA 1965: T313-484, 137, Večernje izvješće 2. oklopne armije dana 29. 10. 1943.

14 NARA 1960: T313-196, 7457034, Dnevno izvješće 2. oklopne armije dana 29. 10. 1943.

15 NARA 1960: T313-196, 7457028, Dnevno izvješće 2. oklopne armije dana 30. 10. 1943.; NARA 1960: T313-196, 7457034, Dnevno izvješće 2. oklopne armije dana 29. 10. 1943.; NARA 1965: T313-484, 131, Večernje izvješće 2. oklopne armije dana 31. 10. 1943.; NARA 1965: T313-487, 777, Telegram 2. oklopne armije za satnika SS-a Kremplera dana 30. 10. 1943.

16 NARA 1965: T313-484, 22, Večernje izvješće 2. oklopne armije dana 30. 10. 1943.

17 NARA 1960: T313-196, 7457034, Dnevno izvješće 2. oklopne armije dana 29. 10. 1943.

»dezintegracije«, odnosno do raspada borbenoga poretka i povlačenja.¹⁸ Usporedno s porazom u Sandžaku, otpor JVuO-a prestao je i na području Romanije, odnosno u središnjemu dijelu istočne Bosne između Sokolca i Višegrada.¹⁹ Idućega dana, 30. listopada, postrojbe NOVJ-a ušle su u Novu Varoš,²⁰ najistočnije mjesto u Sandžaka koje su stavile pod svoj nadzor. Ovaj je događaj označio završetak višednevnih borbi Titovih i Mihailovićevih snaga u kojima je Tito izašao kao apsolutni pobjednik, a Mihailović je poražen na jedinome području (izvan Srbije) na kojemu su njegove postrojbe uspjele uspostaviti vlast. Njemačka obavještajna služba uspjela je presresti radioporuku vodstva 5. krajiške divizije upućene Titu (odnosno Vrhovnome štabu NOVJ-a) u kojoj se navodi da se nakon poraza snaga JVuO-a i Mihailovićeva bijega na Zlatibor njihove postrojbe raspuštaju te mnogi njihovi pripadnici odlaze svojim kućama.²¹

Nakon predaha od nekoliko dana Titove su snage krenule u napade na Sjenicu i Užice te manja mjesta između njih. Budući da su se ova mjesta nalazila na granici Sandžaka sa Srbijom, u njima su kao posade bile smještene njemačke i bugarske postrojbe (Trgo 1983: 143). Postrojbe 2. korpusa usmjerene su prema Sjenici,²² a 5. krajiška divizija upućena je prema Užicu.²³ Slomom snaga JVuO-a u Sandžaku i početkom napada NOVJ-a prema Sjenici i Užicu započelo je novo razdoblje u odnosima suprotstavljenih strana na području bivše Kraljevine Jugoslavije koje je obilježeno raskidanjem starih saveza i sklapanjem novih.

4. Savez njemačkih vlasti i snaga JVuO-a u Sandžaku

U razdoblju do pobjede NOVJ-a nad JVuO-om u Sandžaku snage JVuO-a smatrane su najopasnijim protivnikom političkoga poretka koji je Njemačka uspostavila u Srbiji. Njemačke su snage u prosincu 1941. organizirale vojnu akciju protiv Mihailovića kojoj je cilj bio njegovo zarobljavanje. Iako je Mihailović uspio izbjeći njemačku potjeru, dva su pripadnika njegova stožera bila uhićena i strijeljana nakon saslušanja (Tomasevich 1979: 182). Nakon toga Mihailović se pred njemačkim potjerama sklonio u Sandžak gdje se skrivao na području koje su nadzirale snage Pavla Đurišića, istaknuta pripadnika Mihailovićeva pokreta koji je pod nadzorom talijanskih vlasti organizirao vlastitu miliciju. Britanski državni vrh znao je za odnos Mihailovića i Đurišića, ali su ga tolerirali jer se smatralo da bi Đurišićeve snage u slučaju promjene odnosa snaga mogle prijeći na britansku stranu.²⁴ U Srbiji je Mihailovićev pokret nastavio djelovati, ali uglavnom bez organiziranja snažnijih oružanih akcija protiv njemačkih vlasti (najvjerojatnije iz straha od njemačkih odmazda). Jedina vrsta oružanih akcija JVuO-a bili su napadi na manje ophodnje predstavnika vlasti. Primjerice, Mihailovićeve su snage u Užicu napadale tamošnje bugarske postrojbe.²⁵

18 NARA 1965: T313-484, 22, Večernje izvješće 2. oklopne armije dana 30. 10. 1943.

19 NARA 1965: T313-484, 22, Večernje izvješće 2. oklopne armije dana 30. 10. 1943.

20 NARA 1965: T313-484, 131, Večernje izvješće 2. oklopne armije dana 31. 10. 1943.

21 NARA 1960: T313-196, 7457023, Političko izvješće 2. oklopne armije dana 31. 10. 1943.

22 NARA 1960: T313-196, 7457011, Političko izvješće 2. oklopne armije dana 3. 11. 1943.; NARA 1960: T313-196, 7457013, Dnevno izvješće dana 2. 11. 1943.

23 Usp. Morača 1985: 96–97.

24 O tome više u Barker 1979: 334–335, 464.

25 NARA 1965: T313-484, 131, Večernje izvješće 2. oklopne armije dana 31. 10. 1943.

Širu okolicu Užica nadzirala je bugarska 24. divizija koja je svoje posade imala raspoređene u obližnjim mjestima Čajetini, Kremni i Palisadu (Morača 1985: 97). Unatoč dotadašnjemu neprijateljstvu dviju strana, pojava snažnoga protivnika, što je NOVJ nesumnjivo bio, prisilio ih je na obustavu neprijateljstva (Trgo 1983: 76–77). Iz izvješća njemačke 2. armije dana 7. studenoga 1943. vidljivo je da su snage JVuO-a stacionirane u mjestima u okolici Užica te da ih je njemačka strana smatrala dijelom obrane (protiv očekivanoga napada NOVJ-a).²⁶ Ova je okolnost podrazumijevala da je s njima prethodno postignut prešutni sporazum o nenapadanju jer pisani izvor, koji bi potvrđivao postojanje dogovora između bugarskih vlasti u Užicu i JVuO-a, nije potvrđen te vrlo vjerojatno nije ni sastavljen. Jedini trag koji upućuje na novu vrstu odnosa dviju strana bilo je pismo koje je istaknuti pripadnik Mihailovićeve pokreta Vojislav Lukačević poslao bugarskoj posadi u Užicu dana 1. studenoga 1943. s ponudom o prestanku sukoba ako bugarske postrojbe prilikom borbi protiv NOVJ-a neće zlostavljati tamošnje stanovništvo (Trgo 1983: 76–77). Iako odgovor bugarske strane na Lukačevićevo pismo nije pronađen, iz dostupnih njemačkih dokumenata može se zaključiti kako je Lukačević uspio ostvariti svoj cilj. Na to upućuje okolnost da više nisu zabilježeni sukobi bugarskih snaga s postrojbama JVuO-a.

Tjedan dana nakon upućivanja ponude bugarskoj posadi u Užicu o prestanku sukoba Lukačević je otišao korak dalje te je u pratnji načelnika svojega stožera, Rudolfa Perhineka, održao sastanak s njemačkim vlastima o suradnji protiv NOVJ-a. Budući da ne postoje izvori JVuO-a o tome sastanku, jedini zapis koji upućuje na to da je sastanak održan jest njemačko izvješće iz 8. studenoga 1943. godine. U njemačkome dokumentu navodi se kako je Lukačević snagu svojih postrojba pokušao lažno prikazati navodeći kako raspolaže s 2000 ljudi pod oružjem premda je njihova stvarna snaga bila 800 do 1000 iscrpljenih i loše naoružanih boraca. Iako je njemačka strana smatrala da Lukačevićeve postrojbe nisu sposobne za izvođenje ofenzivnih akcija protiv NOVJ-a, nego je njihov doseg isključivo držanje vlastite linije obrane,²⁷ u uvjetima kada su postrojbe NOVJ-a došle pred Sjenicu,²⁸ svaki Titov protivnik smatran je saveznikom te je dogovor po svemu sudeći postignut.

To se, osim po izostanku sukoba Lukačevićevih postrojba i njemačkih snaga, može zaključiti po tome što je Lukačević 13. studenoga 1943. zatražio da se dotadašnja suradnja formalizira i da se proširi na čitav Sandžak i Crnu Goru (zaključno sa starom albanskom granicom).²⁹ Njemačka strana pristala je na sklapanje sporazuma s Lukačevićem, ali pod uvjetom da se sporazum odnosi isključivo na Sandžak. Po svemu sudeći, Crna Gora je ispuštena iz sporazuma jer se Mihailovićevom pokretu nije htjelo dopustiti da se u ime borbe protiv komunizma uz njemačku pomoć proširi na to područje. Sporazum njemačkih vlasti i Lukačevića potpisan je 19. studenoga 1943. pri čemu su kao granice područja koje su njime bile obuhvaćene navedene rijeke Drina i Tara na zapadu, crta Bajina Bašta – Užice – Čačak – Kraljevo na sjeveru,

26 NARA 1965: T313-484, 679, Večernje izvješće 2. oklopne armije dana 7. 11. 1943.

27 NARA 1965: T313-484, 908, Obavijest satnika SS-a Kremplera za Taktičku skupinu Pfeiffer dana 6. 11. 1943.

28 NARA 1965: T313-484, 664, Večernje izvješće 2. oklopne armije dana 9. 11. 1943.; NARA 1965: T313-484, 906, Izvješće SS dobrovoljačke legije satnika SS-a Kremplera upućeno Taktičkoj skupini Pfeiffer dana 6. 11. 1943.

29 NARA 1965: T313-485, 155, Telegram za Zapovjedništvo 2. oklopne armije dana 14. 11. 1943.

rijeka Ibar na istoku i crta Rožaj – Kosovska Mitrovica na jugu (Tomasevič 1979: 291). Unutar ovoga područja postrojbe JVuO-a djelovale su uz oslonac na njemačke (i bugarske) snage, a izvan su navedenoga područja njemačke vojne ustanove prema Mihailovićeve pokretu zadržale jasan neprijateljski stav.

Njemačke vlasti u Srbiji pristale su zaključiti sporazum s istaknutim pripadnikom Mihailovićeve pokreta unatoč tomu što su politički ciljevi JVuO-a i dalje smatrani opasnim po njemačke interese (Borković 1979: 286; Tomasevič 1979: 300–302). Najvjerojatniji je razlog tomu bila procjena da bi potpuni poraz JVuO-a u Sandžaku predstavljao opasnost jer bi time širenje utjecaja NOVJ-a na područje Srbije bilo olakšano. Zbog stajališta da Tito predstavlja najopasnijega protivnika (Džinić 1978: 627), njemačka vlast u Srbiji i dijelu NDH razbijenim je postrojbama JVuO-a pružila utočište i logističku podršku u dugotrajnim i iscrpljujućim borbama protiv snaga NOVJ-a.

S druge strane, suradnja s njemačkim snagama bila je od neposrednoga interesa za opstanak JVuO-a na sandžačkome području. Najočitiiji pokazatelj toga bila je činjenica da je Lukačević inicirao da se neformalna, a time i prikrivena suradnja formalizira te tako učini otvorenom i jasno vidljivom. Iz dostupnih izvora može se zaključiti da je Lukačević inicirao sklapanje takva sporazuma kako bi proširio svoj utjecaj na čitav Sandžak (a u idealnim uvjetima i na Crnu Goru). Naime, neformalna i ujedno strogo lokalizirana suradnja podrazumijevala je obostrano izbjegavanje oružanih sukoba i taktičku suradnju u vidu izmjene podataka i koordiniranja napada protiv zajedničkoga protivnika, odnosno NOVJ-a (Schmider 2002: 307).

U tim uvjetima njemačka pomoć Lukačeviću bila je diskretna, ali ujedno i minimalna. Nasuprot tomu, jasno vidljiva suradnja koja je uslijedila kao posljedica formaliziranoga sporazuma omogućila je organizacijsko jačanje snaga JVuO-a pod Lukačevićevim vodstvom, a time i njihovo širenje utjecaja. Jasan pokazatelj koristi koju je Lukačević imao od suradnje s njemačkim snagama bio je podatak prema kojemu su krajem studenoga 1943. postrojbe pod Lukačevićevim vodstvom procijenjene na 2800 boraca.³⁰ Osim što je taj broj sam po sebi bio visok, pogotovo ako se usporedi s brojem Lukačevićevih ljudi s početka studenoga 1943., on je dodatno važan uzme li se u obzir da je organizacijska struktura JVuO-a zabilježila rast u uvjetima neprestane borbe s postrojbama NOVJ-a, koje su osim mrtvih i ranjenih, kao svoju posljedicu imale i velik broj dezertera i prebjega u redove JVuO-a.³¹

Uzevši to u obzir, logičnim se čini zaključiti da je Lukačević ojačao svoje redove jer je imao dozvolu njemačkih vlasti za provedbu mobilizacije na području Sandžaka. Pisani izvor koji na to upućuje pohvala je zapovjednika jedne pukovnije iz sastava njemačke 1. brdske divizije kojom se za pripadnike JVuO-a na čelu s Lukačevićem navodi da su hrabri borci koji su prema njemačkim vojnicima pokazali odanost u iskušenjima zajedničkih bitaka.³² S obzirom na teške ekonomske prilike koje su krajem 1943. vladale u Sandžaku, ova je pohvala zasigurno imala snažan mobilizacijski učinak za uključivanje tamošnjega (srpskoga) stanovništva u redove Lukačevićevih snaga (koje su bile dio vlasti).

30 NARA 1960: T313-196, 7456934, Dnevno izvješće dana 23. 11. 1943.

31 NARA 1965: T313-484, 662, Večernje izvješće 2. oklopne armije dana 9. 11. 1943.; NARA 1965: T313-485, 124; Večernje izvješće 2. oklopne armije dana 18. 11. 1943.

32 NARA 1965: T313-488, 230, Telegram 2. oklopne armije za 5. SS planinski korpus dana 22. 12. 1943.

Osim zbog toga što je Lukačeviću vrlo vjerojatno olakšala mobilizaciju, njemačka pohvala njemu i njegovim ljudima važna je kao pokazatelj kako je njemačka strana u relativno kratkome vremenu promijenila svoje mišljenje o JVuO-u. Još 1. studenoga 1943., odnosno dva dana nakon poraza JVuO-a od NOVJ-a u višednevnim borbama u istočnoj Bosni i zapadnome Sandžaku, njemačko Zapovjedništvo Jugoistoka navelo je u jednome od svojih izvješća da borba Titovih i Mihailovićevih snaga predstavlja »borbu Rusije i Engleske«, odnosno Sovjetskoga Saveza i Velike Britanije (Džinić 1978: 627). Pritom je aluzija bila jasna jer je Tito predstavljao sovjetskoga (ruskoga) čovjeka, a Mihailović britanskoga (engleskoga) čovjeka (Banac 1990: 19–30). Međutim, nepunih mjesec dana kasnije, njemački odnos prema Mihailoviću kao čovjeku čije je ime dotada bilo sinonimom za britanske političke ciljeve u jugoistočnoj Europi bio je već bitno drugačiji. Na to je, osim Lukačevićeva povezivanja s njemačkim snagama, utjecao još jedan razlog. U postrojbama NOVJ-a koje su se tijekom studenoga 1943. na području Sandžaka borile protiv njemačkih snaga i postrojba JVuO-a nalazili su se i britanski časnici. Primjerice, 2. pukovnija njemačke divizije Brandenburg u studenome 1943. nanijela je protivniku gubitke u ljudstvu od ukupno 1517 osoba, od kojih je 545 ubijeno, 145 ranjeno, a 827 zarobljeno, od kojih su trojica identificirani kao Englezi, a njih 39 kao talijanski časnici (ostali su bili pripadnici NOVJ-a).³³

Britanska prisutnost u postrojbama NOVJ-a, koje su napadale položaje JVuO-a, zasigurno je utjecala na promjenu njemačkoga shvaćanja Mihailovića kao britanskoga čovjeka. Promjena percepcije prema Mihailoviću u istom se razdoblju događala i u britanskome državnom vrhu.

Britanski je ministar vanjskih poslova Anthony Eden u pismu Churchillu datiranome 1. siječnja 1944., navodeći razloge zbog kojih bi britanski interesi bili ugroženi raskinuli se odnosi s Mihailovićem »javno i oštro«, naglasio da bi to mogla iskoristiti njemačka propaganda koja bi Mihailovića prikazala braniteljem balkanske neovisnosti naroda od »britanske politike prodavanja Balkana Rusiji«, odnosno Sovjetskomu Savezu (Biber 1981: 68). Iako njemačka pohvala Lukačevića nije podignuta na višu razinu koja bi obuhvatila i Mihailovića, Eden je uočio da je britansko priklanjanje Titu, što je u kontekstu međunarodne politike predstavljao jasan ustupak Sovjetskomu Savezu, moglo dovesti do sklapanja otvorenoga savezništva Njemačke i JVuO-a. S obzirom na Mihailovićevu popularnost u Srbiji, Eden je to u svakome slučaju htio izbjeći. Iako do javnoga povezivanja Mihailovića s njemačkim vlastima nije došlo, već sama mogućnost da se u britanskome državnom vrhu otvoreno strahovalo od mogućnosti da bi njemačka promidžba isticala Mihailovićevu ulogu u pozitivnom kontekstu bio je jasan pokazatelj kako su se dotadašnja savezništva relativno brzo promijenila.

Analizirajući kontekst navedene promjene iz perspektive postrojba JVuO-a, može se zaključiti da im je oslonac na njemačke snage bio neophodan kako bi se spasili od poraza izazvana napadima NOVJ-a. Također, sklapanje savezništva s njemačkom stranom predstavljao im je dobitak u organizacijskome smislu jer su postrojbe

33 NARA, 1960: T313-190, 7450576, Telegram (prijepis) Operativnog stožera divizije Brandenburg dana 3. 12. 1943. Na području Sandžaka nalazio se veliki broj talijanskih vojnika koji su tamo ostali nakon izlaska Kraljevine Italije iz rata u rujnu 1943. godine. Primjerice, samo se u Priboju prema njemačkim procjenama nalazilo oko 2000 talijanskih vojnika. Detaljnije u NARA 1965: T313-484, 149, Izvješće 2. oklopne armije dana 27. 10. 1943.

JVuO-a tako povećale broj svojih pripadnika (na području Sandžaka). Takvo jačanje omogućilo im je širenje utjecaja na područja koja dotada nisu nadzirale. Pritom pojam „nadzor” nije označavao kratkotrajan boravak u određenome većem mjestu (poput Priboja ili Ruda), nego mogućnost izgradnje stabilne vlasti u uvjetima koji su makar djelomično imali karakter mirnodopskih. U tadašnjim uvjetima to nije bilo moguće bez povezivanja s njemačkim vlastima (odnosno sa svojim dotadašnjim neprijateljem). Međutim, povezivanje s njemačkim snagama i uklapanje u njihov sustav obrane imalo je i svoju negativnu stranu jer je dovelo do gubitka britanske podrške, što se, s obzirom na razvoj događaja na svjetskim bojištima, pokazalo uzrokom političkoga poraza krajem rata.

5. Zaključak

Promjena britanske politike prema Dragoljubu Draži Mihailoviću tema je koja je zaokupljala interese historiografije desetljećima nakon završetka Drugoga svjetskog rata. Odluka britanskoga premijera Winstona Churchilla o obustavljanju vojne, a zatim i političke pomoći Mihailoviću, a podržavanju komunističkoga pokreta Josipa Broza Tita, bila je predmetom mnogih kontroverza u znanstvenoj, ali i široj javnosti. Churchillove izjave za javnost da će podršku dobiti onaj tko nanosi najviše štete Njemačkoj, odnosno onaj pokret koji se najdjelotvornije bori protiv njemačkih snaga i njihovih saveznika na području bivše Kraljevine Jugoslavije dio povjesničara smatrao je britanskom namjerom da održi ratno savezništvo sa Sovjetima (koji su podupirali Tita, a Mihailovića smatrali protivnikom).

Međutim, takav pristup ignorirao je odnos Mihailovićeve pokreta prema njemačkim snagama. Naime, iz britanske perspektive prednost je imao onaj pokret koji je njemačkim snagama nanosio veće gubitke, a to je između Tita i Mihailovića nesumnjivo bio Tito. Ono što zagovornici teorije o Churchilllovoj neopravdanoj promjeni odnosa prema Mihailoviću zanemaruju jest činjenica da je britanska obavještajna služba bila u posjedu zapisa njemačkih vojnih ustanova iz kojih je bilo vidljivo tko se i na koji način suprotstavlja njemačkim snagama. Premda je neupitno da je Njemačka Mihailovića smatrala protivnikom te da je njegov pokret bio opasnost za njihove interese, činjenica jest da u trenutku kada je Velika Britanija promijenila svoju politiku prema Mihailoviću, jedino se Tito suprotstavljao njemačkim snagama do razine koja je za njihove interese predstavljala stvarnu opasnost.

Ovaj zaključak odnosi se na razvoj događaja nakon izlaska Kraljevine Italije iz rata u rujnu 1943. U tome razdoblju njemačke su vlasti u Srbiji zbog širenja Titova utjecaja postigle sporazum s čelnom osobom Mihailovićeve pokreta u Sandžaku, Vojislavom Lukačevićem, koji je imao jedini cilj – vođenje zajedničkih oružanih akcija usmjerenih protiv Titova pokreta. Sporazum, koji je teško kompromitirao Mihailovića u britanskim očima, uslijedio je kao posljedica borbi vođenih krajem listopada 1943. tijekom kojih su Titove snage u istočnoj Bosni i zapadnome Sandžaku porazile Mihailovićeve postrojbe. Ove je borbe Velika Britanija pokušala spriječiti zbog svojega osnovnog interesa na području bivše Kraljevine Jugoslavije – nanošenja što veće štete njemačkim snagama – no u tome nije uspjela. Sukob snaga dvaju pokreta započeo je Tito koji je time pokušao onemogućiti neposrednoga konkurenta za vlast nakon rata (nakon očekivanoga sloma Njemačke).

U borbama Mihailovićeve i Titova pokreta vođenima u središnjemu dijelu istočne Bosne i u zapadnome dijelu Sandžaka Titove su se postrojbe pokazale znatno jačima od Mihailovićevih. Ova je činjenica posebno važna uzme li se u obzir da je Mihailović u borbama osobno preuzeo zapovjedništvo nad svojim postrojbama. Rasplet borbe ujesen 1943. doveo je do toga da je Mihailovićev pokret prestao biti političkim čimbenikom u istočnoj Bosni i Sandžaku, a njegova se organizacijska struktura našla na rubu raspada. Iz tog je razloga zapovjednik Mihailovićeve pokreta za Sandžak, Vojislav Lukačević, započeo suradnju s njemačkim snagama usmjerenu protiv Tita. Iako je Mihailović iz njemačke perspektive smatran protivnikom, u uvjetima širenja područja utjecaja pod Titovom vlasti pružena mu je maksimalna pomoć (s obzirom na borbu protiv zajedničkoga neprijatelja). Oslonac Lukačevićevih snaga na njemačka tijela vlasti ojačao je njihove redove, što je vidljivo iz činjenice da je broj boraca kojima je zapovijedao Lukačević u kratkome razdoblju porastao s približno 1000 na 2800 boraca. Lukačević i njemačke vlasti sklopili su sporazum koji se odnosio na cijelo područje Sandžaka. Otvoreno povezivanje Mihailovićeve pokreta s njemačkim snagama nije ostalo prikriveno, stoga je za njega saznao britanski državni vrh na čelu s Winstonom Churchillom. Britanska je obavještajna služba probijanjem protivničkih šifriranih poruka nadzirala komunikaciju njemačkih vojnih tijela saznajući tako da Mihailovićeve postrojbe usko surađuju s njemačkim snagama u zajedničkoj borbi protiv Titovih snaga.

Nakon toga britanski je vrh na konferenciji u Teheranu održanoj krajem studenoga 1943. odlučio vojnu pomoć preusmjeriti na Titov pokret uz argument što se njezine postrojbe djelotvorno bore protiv njemačkih snaga i njezinih saveznika. Uzevši u obzir navedene podatke, može se zaključiti da su borbe Mihailovićeve i Titova pokreta tijekom listopada 1943. uvelike utjecale na Churchillovu odluku u Teheranu jer je jedna od njihovih posljedica bilo povezivanje Mihailovićevih snaga u Sandžaku s njemačkim vlastima usmjereno protiv širenja utjecaja Titova pokreta.

Arhivski izvori

- National Archives and Records Service – General Services Administration. 1960. Microcopy No. T313, roll 190, Washington.
- National Archives and Records Service – General Services Administration. 1960. Microcopy No. T313, roll 196, Washington.
- National Archives and Records Service – General Services Administration. 1962. Microcopy No. T314, roll 560, Washington.
- National Archives and Records Service – General Services Administration. 1965. Microcopy No. T313, roll 484, Washington.
- National Archives and Records Service – General Services Administration. 1965. Microcopy No. T313, roll 485, Washington.
- National Archives and Records Service – General Services Administration. 1965. Microcopy No. T313, roll 487, Washington.
- National Archives and Records Service – General Services Administration. 1965. Microcopy No. T313, roll 488, Washington.

Objavljeni izvori

- Brajušković, D. 1985. *Josip Broz Tito – sabrana djela*, tom 21, Beograd: Komunist – BIGZ – Naprijed.
- Broz Tito, J. 1948. *Izgradnja nove Jugoslavije*, tom drugi, knjiga prva. Beograd: Kultura.
- Krstić, M. (ur.) 1973. *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, svezak XII, knjiga 1. Beograd: Vojnoistorijski institut.
- Trgo, F. (ur.) 1962. *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, svezak II, knjiga 10. Beograd: Vojnoistorijski institut
- Biber, D. (ur.) 1981. *Tito – Churchill: Strogo tajno*. Zagreb: Arhiv Jugoslavije – Globus.
- Džinić, D. (ur.) 1978. *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, svezak XII, knjiga 3. Beograd: Vojnoistorijski institut.
- Simić, P.; Despot Z. (ur.) 2010. *Tito – strogo povjerljivo: Arhivski dokumenti*, Zagreb: Večernji list.
- Trgo, F. (ur.) 1983. *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, svezak XIV, knjiga 3. Beograd: Vojnoistorijski institut.

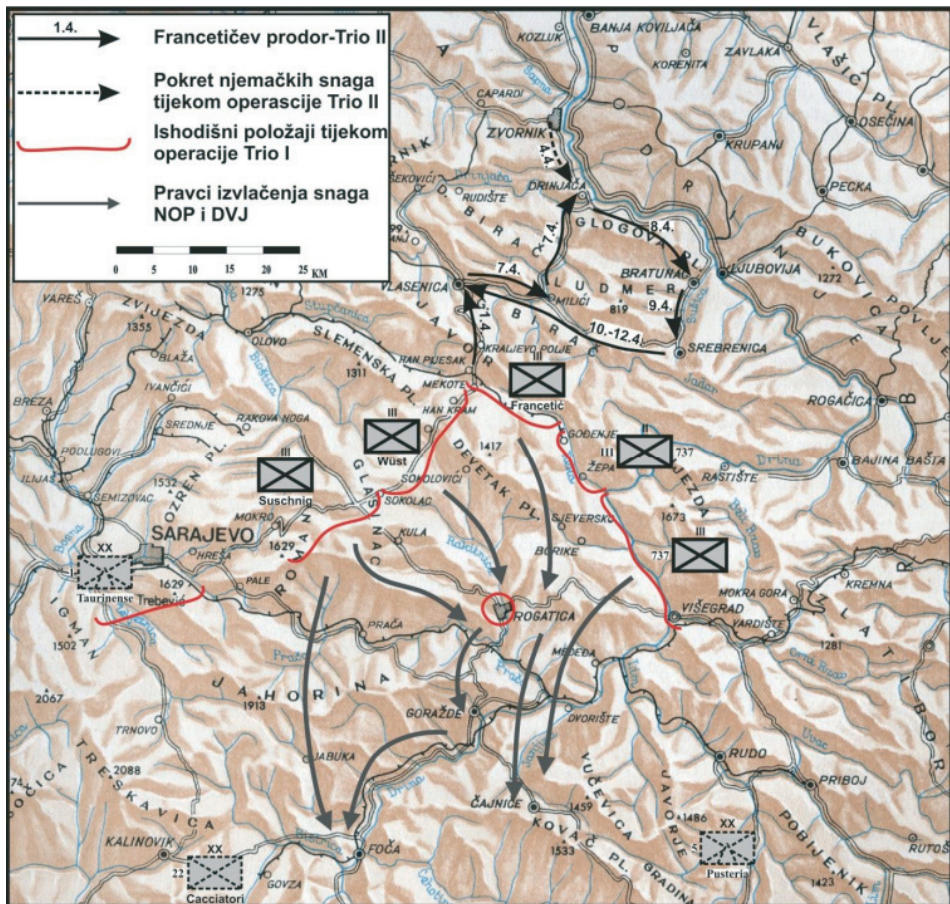
Tiskane publikacije

- Anić, N. 2005. *Narodnooslobodilačka vojska Hrvatske 1941.-1945*. Zagreb: Multigraf Marketing – Savez antifašističkih boraca i antifašista Republike Hrvatske
- Banac, I. 1990. *Sa Staljinom protiv Tita: Informbirovski rascjepi u jugoslavenskom komunističkom pokretu*. Zagreb: Globus.
- Barker, B. 1978. *Britanska politika prema jugoistočnoj Evropi u Drugom svjetskom ratu*. Zagreb: Globus.
- Biber, D. 1990. „Neuspeh jedne misije: Američki potpukovnik OSS Robert McDowell u štabu Draže Mihailovića 1944. god.“. *Časopis za suvremenu povijest*, 1–2, 33–65.
- Borković, M. 1979. *Kontrarevolucija u Srbiji: Kvislinška uprava 1941. – 1944.*, knjiga druga. Beograd: Sloboda.
- Đonlagić, A. 1983. *27. divizija*, Beograd: Vojnoizdavački zavod.
- Krizman, B. 1978. *Pavelić i ustaše*. Zagreb: Globus.
- Marjanović, J. 1979. *Draža Mihailović između Britanaca i Nemaca*. Zagreb: Globus.
- Morača, M. 1985. *Peta krajiška divizija*, Beograd: Vojnoizdavački zavod.
- Nešović, S. 1977. *Diplomatska igra oko Jugoslavije 1944. – 1945.*, Zagreb: Stvarnost.
- Nikolić, K. 2009. „Saveznici, partizani i četnici u Drugom svjetskom ratu“. *Istorija 20. veka*, 2, 161–170.
- Odić, S.; Komarica, S. 1988. *Partizanska obavještajna služba: šta se stvarno događalo*, knjiga druga. Zagreb: Centar za informacije i publicitet.
- Petranović, B. 1981. *Jugoslovenske vlade u izbeglištvu 1943. – 1945.: Dokumenti*. Beograd – Zagreb: Arhiv Jugoslavije – Globus.
- Pivac, M. 2010. „Rad britanske tajne službe u Jugoslaviji u predvečerje Aprilskog rata 1941: Izeštaj SOE operativca Džordža Tejlora“. *Istorija 20. veka*, 1, 193–212.
- Popović, N. 1988. *Jugoslovensko-sovjetski odnosi u drugom svjetskom ratu (1941. – 1945.)*. Beograd: Institut za savremenu istoriju.

- Roberts, W. 2013. *Tito, Mihailović i Saveznici 1941-1945*. Beograd: Čigoja štampa.
- Schmider, K. 2002. *Partisanenkrieg in Jugoslawien 1941-1944*. Hamburg – Berlin – Bonn: Verlag E.S. Mittler & Sohn
- Tomasevich, J. 1979. *Četnici u Drugom svjetskom ratu 1941. – 1945*. Zagreb: Liber.
- Vukanović, R. 1982. *Drugi udarni korpus*. Beograd: Vojnoizdavački zavod.

Doktorski rad

- Obhodaš, A. 2017. *Vojne operacije u istočnoj Bosni tijekom zime 1941. – 1942*. Doktorski rad. Zagreb: Filozofski fakultet.

Karta 1. Područje dijela istočne Bosne i Sandžaka (*karta je preuzeta uz dozvolu autora Amira Obhodaša). Obhodaš, A. 2017. *Vojne operacije u istočnoj Bosni tijekom zime 1941. – 1942*. Doktorski rad. Zagreb: Filozofski fakultet., 182.

THE POLITICAL IMPORTANCE OF THE STRUGGLES OF TITO'S AND MIHAILOVIĆ'S FORCES IN EASTERN BOSNIA AND SANDŽAK IN THE AUTUMN OF 1943

Abstract

Based on archival and published sources and relevant literature, the article describes the struggles of the communist movement led by Josip Broz Tito, the National Liberation Army of Yugoslavia (NOVJ), against the Ravna Gora Chetnik monarchist movement led by Dragoljub Draža Mihailović, the Yugoslav Army in the Homeland (JVuO), in the fall of 1943 in eastern Bosnia and Sandžak. Based on primarily German archival sources, the article describes the course of the fighting between Tito's and Mihailović's forces in which Tito's forces won. These struggles also had their international dimension, because shortly after their end, a conference was held in Tehran, at which Great Britain changed its previous policy. The change in British policy was reflected in the suspension of Mihailović's support and open support given exclusively to Tito. The British state leadership, led by Winston Churchill, supported Tito because, due to the NOVJ's military efficiency, he fit into the British strategy of inflicting as many losses as possible on German forces, while the support for Mihailović was suspended due to accusations of collaborating with German forces in the joint fight against the NOVJ. There have been numerous historiographical controversies about the reasons why Great Britain changed its policy towards Mihailović, ignoring the importance of the struggles waged by the NOVJ and JVuO forces in the autumn of 1943. What has been largely neglected in the literature so far is the fact that one of the immediate consequences of these battles was the open cooperation of the JVuO in the Sandžak area with German forces. Although the agreement signed with German forces by the JVuO commander in Sandžak, Vojislav Lukačević, is known in the literature, it was not placed in the context of previous NOVJ and JVuO battles in eastern Bosnia and Sandžak, nor in the changes in Churchill's policy toward Mihailović. This paper aims to fill this gap and to explain the interdependence between these three events.

Key words: World War II, battles, Josip Broz Tito, Dragoljub Draža Mihailović, Great Britain, Sandžak, Vojislav Lukačević